

Fattigvården i Kristdala socken 1881-1890

En studie av en småländsk landsbygdssocken

D-uppsats i Historia
Högskolan på Gotland
Vårterminen 2009
Författare: Mariette Johansson
Handledare: Nils Blomkvist

Innehåll

Innehåll.....	2
Abstract	3
1 Inledning.....	4
Syfte och frågeställningar.....	4
Fattigdom och fattigvård i tidigare forskning	5
Att förklara och mäta fattigdom	8
Källmaterial och metoder	8
Uppsatsens disposition	9
2 Fattigvård i lag och verklighet	9
En bild av den svenska fattigvårdslagstiftningen	9
Kristdala socken	10
Fattigvårdens former i Kristdala.....	11
Tillbakablick.....	11
Utackordering av fattiga.....	12
Utackorderade barn	13
Fattigunderstöd.....	13
3 Kroxhult och Calerum – byar i Kristdala	14
Kroxhult	14
Calerum	15
4 De fattiga i Kristdala	16
Understödstagarna i Kroxhult och Calerum.....	16
De fattigas ålder	16
Könsfördelning.....	18
Yrkesfördelning.....	19
Familjestruktur	21
5 Understödstagare i närbild	23
6 Ytterligare perspektiv på fattigdom.....	24
Fattigvårdstagare och skattefattiga i två byar.....	24
Skattebefriade i socknen.....	26
7 Analys och diskussion	27
Fattigvårdens former	27
Fattigvårdens understödstagare	28
Käll- och litteraturförteckning.....	30
Otryckta källor.....	30
Tryckta källor	30
Litteratur.....	30
Internetkälla.....	31

Abstract

The aim of this study is to learn about the nineteenth century poor relief system, how it operated in the rural parish Kristdala during the period 1881-1890, and not least, who was the supported person?

The poor are defined as the individuals that received public poor relief, but in one chapter this definition of poverty is contrasted with a definition based upon tax exemption: inability to pay taxes.

Two villages have been selected for intensive study, namely Kroxhult and Calerum, and Calerum is the smaller one. The connection between age and the poverty ratio is clear, and to be a lodger was especially disadvantageous with respect to poverty. Further the position of widow was the most unfavourable among the female poor people. In Kroxhult the single persons were often supported and here the most ordinary receiver of poor relief was a man.

Probably the local government wanted to press down the expenses, but then the parish has kept within the law. For payment some farmers took care of adults and children, but there was a poor-house. It appears to me that sometimes women more easily got poor relief, and I have found that a person who was regarded to have a disordered lifestyle could be sent to a workhouse.

1 Inledning

Den här uppsatsen kommer att behandla fattigvården i Sverige under det sena 1800-talet. Men när man skall undersöka och diskutera fattigvård är det värdefullt att ha med sig bilden av Sverige vid denna tid. Man kan då konstatera att under hela 1800-talet dominerade jordbrukssektorn den svenska sysselsättningen. Men ändå var den strukturella förändringen och effektiviseringen av jordbruket i Sverige, liksom i andra länder, en viktig förutsättning för det kommande industriella genombrottet.

Missväxt och hungersnöd återkom periodvis i Sverige fram till slutet av 1860-talet. Den sista stora hungersnöden 1867-68 berodde på svår missväxt.

Vid 1800-talets mitt hade redan jordbrukssektorn genomgått flera förändringar som möjliggjorde en ökad produktivitet, som skiftesreformer, tekniska förändringar (effektivare plogar och mot slutet av 1800-talet kom även sånings-, skörde- och tröskningsmaskiner att spela viss roll) samt ändring av produktionsinriktning.

Under 1800-talet, i och med befolkningstillväxten under 1830- och 1850-talen skedde en proletarisering av den svenska landsbygden. Antalet självägande bönder ökade knappast under de här perioderna, men däremot ökade snabbt befolkningen i torpen och backstugorna. Vid mitten av 1800-talet fanns det ett befolkningsöverskott på landsbygden.¹

Under senare delen av 1800-talet kom utvandringen att fungera som en säkerhetsventil, och det var i första hand från jordbruket som utvandringen kom att ske. I samband med missväxtåren i Sverige under senare delen av 1860-talet tog utflyttningen ordentlig fart. Under 1870-talets högkonjunktur minskade emigrationen för att sedan på 1880-talet kulminera med en utflyttning på mer än 360 000 människor. En mindre nedgång i utvandringen noterades under 1890-talet men emigrationen stegrades åter under 1900-talets första årtionde.²

Genomgångna kriser av missväxt och befolkningstillväxt måste ha skapat svåra levnadsförhållanden för människorna. Kunde och ville samhället hjälpa vid svåra situationer? Detta var väl en nödvändighet även om fattigvården var utformad efter 1871 års hårda fattigvårdsförordning, som kom att bestå ända till 1918.

Syfte och frågeställningar

Min uppsats syfte är att studera fattigvården i en traditionell agrar miljö i slutet av 1800-talet. Begreppet fattigvård får då innebära både samhällets omsorgsformer och fattigvårdens understödstagare och deras livssituation.

Undersökningen är förlagd till Kristdala socken i Kalmar län, och studien behandlar tiden 1881-1890. Jag har utgått från två problemområden, det ena riktar sig mot fattigvårdsorganisationen och dess utformning i den lokala miljön, det andra problemområdet omfattar de individer som var beroende av fattigvården och deras livssituation.

Frågeställningen för att belysa det första problemområdet blir: Hur förhöll sig fattigvårdens utformning i Kristdala till lagstiftningens nationella normer? Frågor för att belysa det andra problemområdet är: Vilka grupper av befolkningen betraktades som fattiga eftersom de fick fattigunderstöd? Förändrades gruppen understödstagare under tioårsperioden och vad kan detta i så fall relateras till? Är det möjligt att urskilja några särskilda riskfaktorer som inverkar på människors möjlighet att klara sin egen försörjning? Hur utbredd var fattigdomen i Kristdala?

¹ Mats Larsson, En svensk ekonomisk historia 1850-1985 (Stockholm, 1993), s. 25ff

² *ibid.*, s. 12

Fattigdom och fattigvård i tidigare forskning

Johan Söderberg har undersökt agrar fattigdom i Sydsverige under perioden 1820-1875, men även till viss del fram till 1890³. Undersökningen behandlar Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands län. Undersökningens tyngdpunkt lägger Söderberg på analysen av individdata i intensivstuderade områden.

Söderbergs fattigdomsdefinition och metod att mäta fattigdom har utvecklats av O Lundsjö (*Fattigdomen på den svenska landsbygden under 1800-talet*). Fattigdomen ses då som ett tillstånd med brist på överskott, man har ingen möjlighet att ge ett bidrag till samhällets överbyggnad. Definitionen baseras på material för beskattning.

Även om Söderberg inte uttryckligen diskuterar fattigvård är bland annat hans tankar om orsaker till fattigdom och vem som ligger i riskzonen för att hamna i fattigpopulationen av värde för jämförelser i min undersökning. Dock kan jag konstatera att för Söderberg uppstår vissa problem vid källbehandlingen. Schablonmässiga befrielser från skatt förekom i åldersgrupper över 60 år, som medför att kvoter drivs upp i undersökningen. Men Söderberg menar att det är rimligt att räkna med en sämre arbetsförmåga vid denna ålder och därmed ökad risk för fattigdom.

För Söderbergs intensivundersökning väljs en socken med hög fattigdom, Loshult, en småbrukarsocken i norra Kristianstads län och en jämförelsevis välmående socken, Fleninge, en rent agrar bondsocken på den nordvästskånska slätten.

I avhandlingen undersöks hur fattigstatus relateras till kön, yrke, civilstånd, ålder och försörjningsbörda. Han finner att ålder och yrke har störst betydelse. Att vara inhyses och över 60 år var mycket ofördelaktigt ur fattigdomssynpunkt. Civilstånd och försörjningsbörda har större betydelse än kön, men änkor har ändå den mest ogynnsamma situationen.

Båda socknarna hade en relativt kraftig befolkningsökning, och den bör ha medfört en hårdare press på resurserna i det resurssvaga Loshult, menar Söderberg. Dock anser han att skillnaderna i fattigdomsutveckling mellan Fleninge och Loshult i första hand kan hänföras till en olikartad ekonomisk tillväxtsituation.

Söderberg klassificerar den vuxna befolkningen i Fleninge och Loshult i tre kategorier: proletära, marginella och övriga. Till den proletära kategorin förlägger han de individer som till stor del försörjde sig genom att sälja sin arbetskraft. Söderberg konstaterar att i båda socknarna ökar efter hand det proletära inslaget inom fattigpopulationen, men kategorin marginella är i stor sett vid alla mätpunkter av större betydelse.

Kulturgeografen Christina Gerger har i avhandlingen *Där nöden var som störst*⁴ undersökt fattigdom och fattigvård i Locknevi socken i norra Kalmar län, en socken med större och mindre byar men också säterier. Locknevi ligger inte så långt från mitt undersökningsområde, Kristdala, och förhållandena i de båda socknarna är möjligen ganska likartade. Gergers undersökningsperiod är förlagd till tiden 1835-1915. I studien är oförmåga att betala skatt utgångspunkt för diskussionerna och mottagande av fattigvård skall ses som en ytterligare indikation på fattigdom.

Utöver uppgifter om skattfrihet undersöker Gerger ”familjerelationer, understödsbehov, boställens läge och odlingsmarkens utsträckning och kvalitet”⁵, kanske med risk för spekulationer blir min tanke. Med detta arbetssätt var andelen fattiga i Locknevi betydligt lägre än vad som tidigare uppmäts för till exempel Kalmar län, konstaterar Gerger.

Vid undersökningsperiodens början bestod fattigpopulationen av gamla människor, främst ensamstående kvinnor. Kring 1800-talets mitt var det en stor tillväxt av antalet fattiga, något som Gerger anser beror dels på den ökande befolkningen, dels på ett förändrat

³ Johan Söderberg, *Agrar fattigdom i Sydsverige under 1800-talet* (Stockholm 1978)

⁴ Christina Gerger, *Där nöden var som störst: En studie av fattigdom och fattigvård i en småländsk landsbygdssocken åren 1835-1915* (Edsbruk, 1992)

⁵ *ibid.*, s. 84

produktionssystem bland annat efter laga skiftet då torp såldes ut som självständiga jordbruk och en backstugebefolkning kom till med svårigheter att försörja sig. Nu stod barnfamiljerna för ökningen av fattigpopulationen. Efter mitten av seklet minskade barnfamiljerna bland de fattiga, och det blev åter de ensamstående och äldre som framträdde. Även om hög ålder och även arbetsoförmåga nu var vanliga tyder ändå förhållandet 1915 på att en stor försörjningsbörda med många barn var en viktig bidragande orsak till fattigdom. Gerger menar vidare att de individer som levde på gränsen till fattigdom naturligtvis var extra känsliga för lokala missväxter och lågkonjunkturer.

I Elisabeth Engbergs avhandling *I fattiga omständigheter*⁶ kan man läsa följande: "Även om det under senare år har kunnat iakttas ett ökande intresse för de fattiga själva och deras roll i fattigvårdsprocessen, finns det fortfarande mycket få studier som explicit riktar fokus mot fattigvårdens understödstagare".⁷ Ord som jag anser bekräfta vikten av detta uppsatsämne antingen man nu undersöker fattigförhållanden i Norrland, som Engberg gör, i Kristdala eller någon annanstans.

Engberg beskriver således fattigvården ur ett Norrlandsperspektiv. Begreppet fattigvård i avhandlingen innefattar såväl samhällets omsorgsformer som fattigvårdsmottagarna och deras livssituation. Hennes undersökningsobjekt är Skellefteå socken, en agrar socken, och undersökningsperioden är 1830-1875.

Av avhandlingen framgår att fram till 1830-talet har fattigvården i Skellefteå socken varit utformad på samma sätt som i större delen av det protestantiska Nordvästeuropa med sockengemensam fattigbössa, fattigspannmål, roteförsörjning. Men denna fattigvård räckte inte till vid de missväxtår som började 1828, och 1838 togs därför beslut i Skellefteå socken om en reformering av fattigvårdsorganisationen, och man skapade en distriktsorganisation av fattigvården, som kom att bestå mer än 30 år framåt i tiden. De fattiga fördelades på distrikt där bystämman fattade beslut i fattigvårdsärenden. Genom distriktsorganisationen skapades goda möjligheter för en bättre social kontroll av understödstagarna, och man kunde också kontrollera att de skattskyldiga på ett solidariskt sätt deltog i fattigförsörjningen.

I tre byar, Boviken, Medle och Sunnanå, ganska olika till sin karaktär, följer Engberg fattigdomsutvecklingen under åren 1830-1875. Befolkningsutvecklingen i byarna har skilda utvecklingsmönster, men hon stödjer tidigare forskning som säger att det inte finns något enkelt samband mellan befolkningsökning och proletarisering. Proletarisering måste sättas i samband med den sociala och ekonomiska utvecklingen i samhället.

Engberg redovisar hur många individer som hade fattigunderstöd i Boviken och Sunnanå 1830-1875. Exempelvis 1866-1875 var det i Boviken 5,7 procent av befolkningen som hade regelbundet understöd. I Sunnanå var det samma tid 15,2 procent regelbundet understödda, men andelen understödda som var mantalsskrivna i Sunnanå var 7,0 procent.⁸

Engberg konstaterar att i Skellefteå socken fanns det en kvinnlig dominans bland dem som fick fattigstöd. Vissa faser i livet var särskilt förknippade med fattigdom och behov av understöd, säger Engberg. Hon har funnit att sådana riskperioder var barndomen, medelåldern, och då ofta i samband med en stor försörjningsbörda, samt ålderdomen.

Som ett vidare perspektiv på fattigdom väljer Engberg att undersöka mantalsslängderna och de där skattebefriade individerna. Litet överraskande betraktar hon personerna som skattebefrias på grund av sjukdom som fattiga. Detta ställningstagande gör hon eftersom hon menar att i det förindustriella samhället associerades ofta fattigdom och sjukdom med varandra.

⁶ Elisabeth Engberg, *I fattiga omständigheter: fattigvårdens former och understödstagare i Skellefteå socken under 1800-talet* (Umeå universitet, 2005)

⁷ *ibid.*, s. 23, Engberg hänvisar bl.a. till Steven King, *Poverty and welfare in England 1700-1850* (2000)

⁸ *ibid.*, s. 143. Från tabell 4.3

I följande två avhandlingar, av Mikael Sjögren⁹ och Birgitta Plymoth¹⁰, diskuteras fattigvårdstagare och fattigvårdsarbete ur ett genusperspektiv. Vidare får man hos Sjögren ta del av samtidens tankar omkring fattigvårdsfrågan.

Sjögren behandlar liberal fattigvårdspolitik under perioden 1903-1918, och han redovisar aktörernas åsikter inför 1918 års fattigvårdslag. 1871 års fattigvårdsförordning gav fattigvårdssamhällena stor frihet i utformningen av fattigvården, och fattigvårdsarbetets organisation i Sverige omkring sekelskiftet 1900 visar inte någon enhetlig bild. Lagstiftningen stadgade dock att det skulle finnas en särskild fattigvårdsstyrelse i städerna, men på landsbygden kunde kommunalnämnden utgöra fattigvårdsstyrelse.

”När reformatorerna karaktäriserade fattigvårdens uppgift gjorde de det med hjälp-till-självhjälp och fostran som ledstjärnor”¹¹, säger Sjögren. Det var av vikt att försöka förebygga fattigvårdsbehovet ansåg man. Lönearbetet var huvudkriteriet för värdighet, medan man inte nämnde det oavlönade hemarbetet. En värdig fattig skulle vara skötsam, självförsörjande och försakande. Den som vände sig till fattigvården hade då på något sätt misslyckats i sin roll. Men man kunde ändå betraktas som värdig om man inte själv hade någon skuld till den uppkomna situationen.

Utifrån sitt källmaterial kan Sjögren ana att de ovärdiga fattiga oftast var män, i alla fall som tankefigur. ”Den försumliga fadern, den supaktige mannen och den late lösdrivaren förekommer oftare i debatten än den lata husmodern och den liderliga och lättjefulla kvinnan”¹².

Birgitta Plymoths studie behandlar förhållandena i Norrköping. Avhandlingen är disponerad efter de tre typer av fattigvårdande institutioner som undersöks: den offentliga fattigvården, den privata välgörenheten och slutligen fabriksföreningens välgörenhet. Störst vikt är dock lagd vid den offentliga fattigvården, och det är också denna som är intressant ur min synpunkt.

”Förvisso skulle de nödställda hjälpas, men också fostras och veta sin plats.”¹³ Så var tankegångarna inom fattigvårdsstyrelsen i Norrköping. Enligt fattigvårdsförordningen 1871 var man endast skyldig att dra försorg om fattiga som saknade förmåga att försörja sig själva. Dock valde fattigvårdsstyrelsen att inte vara fullt så begränsande. Men det var fattigvården som tolkade, och fattighjälp kunde inte ses som någon rättighet. Fattigvården kunde kombinera försörjning med fostran genom fattigarbetsinrättningen, och genom dess regler, arbetsordning, instängning och olika straff fungerade den som ett allmänpreventivt hot och uppmaning till ett mer skötsamt liv. De flesta fick ändå fattighjälp i sitt eget boende, inte minst kvinnor. Grundtanken inom fattigvården var att behålla en genusordning där familjefadern skulle arbeta och försörja sin familj.

Plymoth konstaterar att inom den offentliga fattigvården var under hela undersökningsperioden mer än två tredjedelar av de vuxna understödstagarna kvinnor. Även om man bortser från åldriga kvinnor, som antagligen ganska oproblemiskt fick hjälp i enlighet med fattigdomsförordningen, fanns ändå många kvinnor som inte hade laglig rätt till fattigvård.

Proletarisering har nämnts ovan, och därför anser jag att det är av intresse att ta del av Anu-Mai Kölls tankar omkring detta begrepp. I Kölls avhandling¹⁴ behandlas hur jordbruksredskap och brukningsmetoder utvecklades under 1800-talet, och hur utvecklingen

⁹ Mikael Sjögren, *Fattigvård och folkuppfostran: Liberal fattigvårdspolitik 1903-1918* (Stockholm, 1997)

¹⁰ Birgitta Plymoth, *Fostrande försörjning: Fattigvård, filantropi och genus i fabriksstaden Norrköping 1872-1914* (Stockholm, 2002)

¹¹ Sjögren, s. 41

¹² *ibid.*, s. 106

¹³ Birgitta Plymoth, s. 87

¹⁴ Anu-Mai Köll, *Tradition och reform i västra Södermanlands jordbruk 1810-1890: Agrar teknik i kapitalismens inledningsskede* (Stockholm, 1983)

samverkade med den sociala förändringen. Undersökningen är förlagd till Södermanlands län, socknarna Julita och Österåker. I undersökningen har hon då också synpunkter på proletariseringprocessen.

Köll definierar den proletära gruppen som individer i avsaknad av jord och andra produktionsmedel men med arbetsförhet. De marginaliserade däremot är ej arbetsföra. Inom gruppen proletära finns två huvudkategorier, å ena sidan de fast anställda drängarna, pigorna och statarna, å andra sidan arbetsföra utan fast anställning. Hon menar att kategorin utan fast anställning kom att ha ”vaga konturer och utgöra något av en restgrupp”¹⁵, och hit förlägger hon lägenhetsinnehavare, backstugusittare, arbetskarlar, inhysesdjön, ensamstående kvinnor och med viss tvekan yngre undantagsfolk. Och det är inom denna sistnämnda kategori som Köll finner att den mest dramatiska tillväxten sker.

Att förklara och mäta fattigdom

Även om det är fattigvården som fokuseras i denna uppsats anser jag ändå att fattigdomsbegreppet i sig bör diskuteras. Hur kan man förstå och definiera fattigdom? Detta har betydelse inte minst för förståelsen av fattigvårdens uppgift.

Det vanligast sättet att definiera fattigdom är att ange bristande ekonomiska resurser. En av fattigdomsforskningens pionjärer, Seebohm Rowntree, försökte vid sekelskiftet 1900 systematiskt och detaljerat beräkna den minimiinkomst ett arbetarhushåll i York fordrade för att undvika fattigdom. En hushållsbudget togs fram för ändamålet, detaljerat uträknad för att ge det näringsbehov som ansågs nödvändigt för att bevara individens ”fysiska förmåga”, bostad och bränsle, kläder och andra nödvändiga utgifter beräknades. Men detta sätt att mäta fattigdom visade sig innebära stora problem eftersom lönenivåer, levnadsomkostnader och levnadsstandard var variabler som var föränderliga. Det var också svårt att sätta gränser för vad som borde anses som individens mest basala behov.

Sådana absoluta fattigdomsdefinitioner har ersatts av relativa definitioner, som accepterar att fattigdomen sätts i relation till aktuell samhällskontext. Det vanligaste sättet idag att definiera fattigdom är att anse individer med de lägsta disponibla inkomsterna som fattiga.

Även om relativa fattigdomsdefinitioner anses mest lämpliga för att mäta omfattningen av en befolknings fattigdom har definitioner som innefattar kulturella och sociala aspekter av fattigdom fått en ökande betydelse när program skall utformas för fattigdomsbekämpning.

Hur skall man då förstå fattigdom i en historisk kontext? En slutsats av ovanstående diskussion är att fattigdom är ett relativt fenomen som skall relateras till sitt sociala sammanhang, och historikern måste beakta att varje tid har sin definition av fattigdom. Historikern måste också välja perspektiv utifrån det samhälle som skall behandlas, bestämma var fokus skall läggas i studien och vilket källmaterial som är tillgängligt.¹⁶

I min uppsats ligger fokus på fattigvården och dess understödstagare, individerna som socknens kommunalmän såg som behövande och berättigade till understöd. Personerna som fick understöd skall alltså ses som fattiga. Genom denna definition av fattigdom kan inte resultaten ge en heltäckande bild av fattigdomen i Kristdala, beslutsfattarnas definition av fattigdom och åsikt om var understöd skulle sättas in kommer också att avspeglas i resultaten. Men min åsikt är ändå att det främsta beviset på fattigdom är fattigunderstöd.

Källmaterial och metoder

Källmaterial av stor vikt för undersökningen är kommunalnämndens protokoll, och protokollen för samtliga år i undersökningen, 1881-1890, har varit tillgängliga. När jag

¹⁵ Köll, s. 42

¹⁶ Engberg, s. 27ff

öppnade den ena stora boken med protokoll hade jag inte väntat mig att finna protokoll över fattigvårdsstyrelsens sammanträden, men fattigvårdsstyrelsen fanns således inom kommunalnämnden. Fattigvårdsstyrelsen har samlats för överläggningar och beslut som regel sex gånger årligen, och då har man beslutat om utbetalning till behövande. Dessa uppräknings utgör den största delen av protokollen, men exempel på andra beslut är utbetalning till dem som hade hand om utackorderade barn, kostnader för att underhålla vuxna individer som den dövstumme ynglingen eller den sinnessjuka änkan. Men här finns också beslut och kostnader som gäller kläder till Fattighuset, och i ett protokoll har man beslutat om ett lakan till Fattighuset för en krona.

I de ovan beskrivna kommunalnämndsprotokollen kan jag endast få namn och boställe för understödstagarna, varför jag måste gå vidare till husförhörslängderna för att få en mer detaljerad bild av individerna. Endast vid något enstaka tillfälle har en liten tveksamhet uppstått huruvida personen i kommunalnämndsprotokollet är densamma som jag funnit i husförhörslängden. Även husförhörslängderna täcker hela min undersökningstid. Mitt källmaterial består också av kommunalstämmans protokoll för att få ytterligare information om hur man handskades med fattigrelaterade frågor inom socknen.

I min undersökning kommer jag att behandla förhållanden i hela socknen, men avseende fattiga individer undersöker jag främst förhållanden i byarna Kroxhult och Calerum, då det endast är på mikronivå som det är möjligt att få den mer detaljerade bilden. En utförligare metoddiskussion kommer att finnas i undersökningen i samband med att källmaterialet används.

Även om det ovan beskrivna källmaterialet är det mest väsentliga i undersökningen används också mantalslängder för att ge en kompletterande bild av fattigdomen i socknen. Också i detta hänseende finns en metoddiskussion i samband med användningen av materialet.

Uppsatsens disposition

Efter detta inledande kapitel 1 är rubriken för kapitel 2 *Fattigvård i lag och verklighet*. Här kommer jag att återge en del om tidigare fattigvårdslagar och förordningar och om 1871 års fattigvårdsförordning, som var aktuell under min undersökningsperiod, 1881-1890. Innan jag ger bilden av fattigvårdens former i Kristdala beskriver jag tidens Kristdala socken. I kapitel 3, *Kroxhult och Calerum – byar i Kristdala*, beskrivs dessa två byar, som är de centrala i undersökningen. *De fattiga i Kristdala* är rubriken för kapitel 4. I detta kapitel redovisas och diskuteras understödstagarna i de två intensivstuderade byarna och i någon mån hela socknens fattiga. I kapitel 5, *Understödstagare i närbild*, ges bilden av några understödstagare. Kapitel 6, *Ytterligare perspektiv på fattigdom* diskuterar skattebefrielse och skattefattigdom, och i kapitel 7, *Analys och diskussion*, framkommer den samlade bilden av intryck och forskningsresultat.

2 Fattigvård i lag och verklighet

En bild av den svenska fattigvårdslagstiftningen

I en landshövdingeinstruktion från 1635 hade de svenska landshövdingarna ålagts att utöva tillsyn över fattigvården i respektive län. Men det var först sent 1600-tal som tecken kom på en mer allmän offentlig fattigvård, men som tidigare inom kyrkans ram. Enligt 1686 års kyrkolag skulle kyrkoherdarna verka för att fattigstuga byggdes inom församlingarna.

Den första lagstiftning som på allvar försökte ålägga församlingarna ett fullständigt fattigvårdsansvar kom år 1763. Dock blev den kortvarig eftersom den fattigskatt som skulle finansiera underhållet av de fattiga togs bort efter tre år. Åter igen blev fattigvården beroende av socknarnas goda vilja.

År 1847 utfärdades den första svenska fattigvårdsförordning som innebar ökade, mer varaktiga plikter gentemot de fattiga. Tiggeriet förbjöds nu. Rätten till fattigvård hade dock en baksida för den fattige. Fattigvårdsstyrelsen fick härigenom husbonde- och målsmansrätt över den fullt försörjde, den som helt och hållet försörjdes av fattigvården. Detta innebar att fattigvårdsstyrelsen hade rätt att förfoga över understödstagarens arbetskraft och genom detta också över en eventuell arbetsförtjänst. Man hade även rätt att utackordera den fullt understödde till lägstbjudande på en offentlig auktion, och vid dödsfall tillföll den understöddes eventuella kvarlåtenskap socknens fattigkassa.

Genom 1847 års förordning uppkom ett ökat ekonomiskt tryck på kommunerna och krav restes på ändringar i lagstiftningen. År 1853 utfärdade regeringen en ny fattigvårdsförordning där bestämmelser fanns att varje arbetsför individ var skyldig att försörja sig själv och de sina. Ett par år senare tillkom ömsesidig försörjningsplikt föräldrar – barn. Barn fick inte längre försörjas genom kringgång utan de skulle ha ”fast bostad, kristlig uppfostran och undervisning”. I övrigt fick fattigvårdssamhället ordna fattigvården som man ansåg lämpligast med hänsyn till ”ortens beskaffenhet och särskilda förhållanden”.

Utefter fattigvårdsförordningen 1871 hade endast den rätt till fattigvård som på grund av arbetsoförmåga inte kunde försörja sig. Det talades inte om dem som led brist på nödvändigt livsuppehälle. Förbudet att försörja barn genom kringgång upphävdes, och det som tidigare ankom på socknarna, att undervisa och fostra barn, blev nu endast en rekommendation. Möjligheten för de fattiga att överklaga fattigvårdsstyrelsens beslut togs nu bort.

Den här mycket hårda fattigvårdsförordningen kom att bestå fram till 1918, då en ny fattigvårdslag kom till där kommunernas rätt att bestämma fattigvårdens former upphörde. Nu förbjöds bortauktionering och kringgång och begreppet husbonderätt försvann.¹⁷ Under 1800-talet hade kommunerna börjat inrätta fattighus för fattiga åldringar som behövde vård. Ofta var det inte mer än tak över huvudet som erbjöds. Men genom 1918 års fattigvårdslag blev kommunerna ålagda att inrätta ålderdomshem, och många sådana kom till från 1920-talet och framåt.¹⁸

Kristdala socken

Kristdala, som idag ingår i Oskarshamns kommun i Kalmar län, är beläget cirka tre mil från Oskarshamn i nordvästlig riktning. Kristdala var en egen kommun fram till 1967.

År 1900 utkom ”Kristdalaboken” av C.A. Carlsson, där han bland annat beskriver en ”allmän topografi” för Kristdala. Han upplyser om att församlingen upptar en areal av 221,4 kvadratkilometer, och härav utgör vattenytan 19,1 kvadratkilometer. I topografiskt hänseende uppfattas området som ett virrvarr av höjder och dälдер. Några nämnvärda slätter finns det knappast, och de högst belägna punkterna finns inom socknens västra del.¹⁹

Socknen hade omkring 1200 invånare år 1740, år 1835 fanns det 3000 invånare och år 1866 var folkmängden som störst med över 4200 personer. Härefter har emigrationen till Amerika gjort att folkmängden har minskat nästan varje år. Störst var minskningen åren 1868 och 1869. Efter 1893 har utvandringen minskat betydligt och utgjort endast ett tiotal personer varje år. Men utflyttningen från socknen har fortgått, främst till städerna, eftersom man saknat arbetskraft där.²⁰

Carlsson ger en beskrivning av förhållandena för år 1900 och säger att den naturliga ängen utgjorde en ganska stor procent av arealen i förhållande till den odlade jorden. Han

¹⁷ Gerger, s. 28ff

¹⁸ Åke Elmér, m.fl., Svensk socialpolitik (Lund, 2000), s. 208

¹⁹ Carl Alexander Carlsson, Anteckningar om Kristdala socken i Tunalands härad och Kalmar län, (Vimmerby, 1900), s. 8

²⁰ *ibid.*, s. 37

bedömer att de viktigaste näringsgrenarna inom socknen säkerligen var boskapsskötseln och skogsavverkningen. Dock menar han att man gått skoningslöst fram med skogsavverkningen.

Man uppfödde mest ungreuter, som såldes vid marknaden. Bonden ansåg att detta var lämpligast eftersom betesmarkerna mestadels låg avlägset och gjorde det omöjligt att mjölka. Många gånger höll man fler kreatur än gården kunde föda och därför svältfödde dem. Med det lilla jordbruket, understött av skogsavverkning, kunde lantbrukaren med nöd och näppe klara sig.²¹

Kristdala var en socken med övervägande småbönder och medelstora bönder.²² Det fanns visserligen ett säteri, Hägerum, men det var ”icke något praktfullt herresäte”,²³ säger Carlsson. Byarnas antal uppgick till ett 35-tal, Kyrkbyn eller Kyrkotrakten inräknad.²⁴ Kyrkotrakten är som det låter ett samlingsnamn på bebyggelsen omkring kyrkan och kom till efter att den nya kyrkan byggts i slutet av 1700-talet. Dessförinnan fanns nästan ingen bebyggelse här, möjligen några små backstugor. De som först samlades i området var hantverkarna, som skomakare, skräddare, målare, snickare, bagare, garvare med flera. Vid 1800-talets början var ännu inte byggnationen så stor här, men den blev livligare under senare hälften av århundradet.²⁵ Men kyrkbyn uppvisade ändå en uttalat lantlig prägel. Det har berättats i minnesanteckningar från 1890-talet att fram mot kvällen kunde man möta kor här i långa rader med skällkon först.²⁶

Fattigvårdens former i Kristdala

Tillbakablick

Det skänktes plan till kyrka, och på denna plan byggde man ungefär samtidigt med kyrkan både sockenstuga och fattighus.²⁷ Fattigstugan bestod endast av ett rum och kök samt en mycket liten kammare. Till slut var den nästan obeboelig, varför den revs 1895, och ett nytt fattighus inköptes med sex rum och kök.²⁸ Sockenstugan har varit lokal för mängder av stämmor och sammanträden, men även bland annat varit skolhus, bostad för barnmorska, klockare och fjärdingsman, och någon tid har fattighjon varit inhysta här.²⁹

Sedan 1758 utgick från varje helt hemman och proportionellt från de mindre en årlig fattigavgift in natura. År 1800 fick bönderna skyldighet att leverera ved till fattigstugan. Vidare förväntades att alla boende i socknen skulle skänka pengar till fattigkassan, och det ankom på varje hushåll att i tur och ordning ge mat och husrum under ett dygn åt dem som beviljats tillstånd att gå runt i socknen. Också andra gick omkring och tiggde, något som var tillåtet för insocknes.³⁰

I Kristdala skapades aldrig någon distriktsorganisation av fattigvården som Engberg beskriver. Grundtanken med en sådan var att man flyttade ansvaret för de fattigas försörjning från den centrala nivån till den lokala, från socken till bynivå.³¹

²¹ Carlsson, s. 44ff

²² Sven Bankeström, *Från flydda tiders Kristdala och Tunalän III: 1800-talet*, (Oskarshamn, 1997) s. 131

²³ Carlsson, s. 122

²⁴ Ortnamnsregistret: Institutet för språk och folkminnen, http://www2.sofi.se/SOFIU/topo1951/_cdweb/index.htm

²⁵ Kyrkotrakten i Kristdala socken: Sammanställning från PRO:s studiecirkel ”Gräv där du står”, (Oskarshamn, 2008), s. 117

²⁶ Bankeström, s. 156

²⁷ Carlsson, s. 84

²⁸ Bankeström, s. 86

²⁹ *ibid.*, s. 165f

³⁰ *ibid.*, s. 86f

³¹ Engberg, s. 96

Men år 1867 blev fattigvården i Kristdala indelad på rotar, dock blev den åter 1873 gemensam för hela församlingen.³² Att ha rote sågs som en viss trygghet, individen hade då två eller tre gårdar att besöka för sitt underhåll. Det förekom också utackordering av fattiga. Men det fanns också vissa som klarade sig något så när med ett mindre penningbidrag, sådana utdelades årligen omkring Andersmäss (30 november). Någon regelrätt fattigauktion har troligen inte ägt rum i Kristdala. Bankeström har i sin bok om Kristdala under 1800-talet undersökt sockenstämmoprotokoll fram till 1862 och inte funnit någon sådan. Budgivning har däremot förekommit på sockenstämman efter att ordföranden presenterat ett fattigvårdsfall, säger han.³³

I och med ovanstående tillbakablick har en bild av hur fattigvården tidigt utformades i Kristdala socken framträtt. Vidare vill jag specifikt ägna mig åt fattigvårdsformerna under min undersökningstid 1881-1890. Här förlitar jag mig på kommunalstämmoprotokoll och kommunalnämndens protokoll (fattigvårdsprotokoll) för tiden. Det har också varit nödvändigt att ta hjälp av husförhörslängder.

Utackordering av fattiga

Bankeström har inte funnit någon regelrätt fattigauktion, och det har inte heller jag några belägg för, om man med fattigauktion menar en bortauktionering i exempelvis kyrkan med den fattige närvarande. Däremot har jag funnit noteringar om där personer åtar sig att vårda och underhålla fattiga, något som jag också nämnt inledningsvis när jag beskriver mina källor. Av protokollen framgår inte några diskussioner utan endast beslut. Ofta används uttrycket *underhålla*, exempelvis i fattigvårdsprotokollet från den 30 september 1885 där man har noterat att J. P. Svensson i Bäckfall har åtagit sig att underhålla Wiktor Krantz till en kostnad av 16 kronor i månaden. Men i protokollet från den 2 september 1888 uttrycker man sig helt klart och säger att det gäller utackordering. Här har man beslutat att pigan Marta Nilsson skall utackorderas per år, och Karl Johan Olsson i Högmosehult har åtagit sig att sörja för pigan under ett år för 40 kronor. Varför hon skall utackorderas framgår inte och inte heller vilken by eller plats hon kommer ifrån.

Viktor Krantz eller Anders Viktor Olsson, som han ibland kallas, var född 1858 i byn Höckhult, och han var ”döfstum” och svagsint enligt husförhörslängderna. Redan i det första protokollet jag undersöker från den 3 februari 1881 beslutas att en person skall underhålla honom i två månader för 15 kronor, och fortsättningsvis kommer Viktor Krantz återkommande att vara omnämnd i protokollen under hela min undersökningstid.

1881 var Viktor Krantz 23 år. Modern var änka och inhyses utifrån husförhörslängden, hon var född 1831 och vid detta tillfälle således 50 år. Hon var noterad med *F* för fattig av prästen. I familjen fanns två yngre barn, en son och en dotter, en andra dotter hade dött 1880. I protokollen under min undersökningstid framkommer att flera resor är gjorda som gäller skjuts för Viktor Krantz, och där är Kalmar omnämnt, men i husförhörslängd också Lunds hospital.

Jag kan endast spekulera, men jag tänker mig att Viktor Krantz är tidvis, och korta tider, intagen på anstalt. Möjligen är kostnaden för hög för att kommunen skall vilja placera honom där permanent, och mamman har som fattig, inhyses änka ingen möjlighet att bistå till vården. Men en ändring kommer till stånd 1890. Eftersom Viktor Krantz har blivit ”samhällsvådlig” kallas till ett extra sammanträde i kommunalnämnden söndagen den 16 november 1890 efter gudstjänsten. Här beslutas att Krantz skall skickas till provinsialläkaren i Oskarshamn för att denne skall intyga sinnessjukdom, och kyrkoherden får i uppdrag att tillskriva ”Westerviks lasarett och något Hospital för att få in Krantz för hans återstående tid till möjligt bästa pris”.

³² Carlsson, s. 85

³³ Bankeström, s. 87

Utackorderade barn

I kommunalstämmoprotokoll från 1887-10-31 har ett ”In och utgiftsförslag till fattigkassan 1887” framtagits. Man kan här bland annat notera en summa på 500 kronor till utackorderade barn, och i kommunalstämmans protokoll från 1885-10-29 finns också ett ”Utgifts och Inkomst förslag för Kristdala Fattigkassa för år 1885”, och under utgifter finns en post som gäller tio minderåriga barn och summan 540 kronor. Eftersom kostnaderna i de båda protokollen överensstämmer så väl antar jag att det under min undersökningsperiod fanns omkring tio utackorderade barn i socknen.

Änkan Johanna Israelsdotter i Randalen dog sent på hösten 1879. Hon efterlämnade fyra barn, och alla lämnade Randalen. De två äldsta var 19 respektive 15 år. Den 15-åriga flickan, Kristina Matilda, blev piga men flyttade vidare både 1880 och 1881. De två yngsta barnen, Karl August, som var tolv år vid moderns frånfälle, och Anders Johan som var åtta år, blev utackorderade. De verkar inte ha kommit till samma hem, och exempelvis i kommunalnämndsprotokoll från den 1 december 1882 finner jag att Anders Johan har utackorderats till Nils Pet. Aug. Nilsson i Kroxhult på ett år för 44 kronor. Brodern Karl August har utackorderats den 1 december 1881 i sex månader för 34 kronor. Han kommer till eg. Karl Peter Nilsson i Mellingerum, som är 40 år och saknar egen familj. Antagligen är Karl August, som nu hunnit bli 14 år, stor nog att göra rätt för sig.

Utackorderingen kunde ibland få konsekvenser som kommunen inte hade räknat med. Av kommunalnämndens protokoll från den 3 februari 1886 framgår att Karolina Lomell mottagit barn och ”begagnat dem till bettleri”.

Fattigunderstöd

Under min undersökningstid betalades fattigvårdsstöd ut i enbart kontanter fram till 1887, därefter var understödet i form av råg och ibland också potatis samt av kontanter.

År 1882 bestod understödet således av kontanter, och fattigvårdsprotokollet för den 15 oktober detta år hade bara ett enda ärende, nämligen att bevilja ett bidrag till änkan Brita Maria Broman. Vidare sägs i ett annat protokoll, från den 3 februari 1883, att: ”På begäran af Brita Maria Broman i Oscarshamn lemnades henne till understöd”, och här utbetalas åter ett bidrag. Antagligen är änkan tillhörig i Kristdala socken men vistas i Oskarhamn. Kommunalnämndens ledamöter verkar vara mycket tillmötesgående här. Man kan undra om de beslutande hade agerat på samma sätt om den behövande hade varit en man.

Pigan Ida Mathilda från Fredriksberg i Döderhult ”vistades” i Kristdala beviljades i protokollet av den 3 april 1883 fem kronor sedan det hade blivit känt om hennes belägenhet och till hennes oäkta barn. Ett sådant bidrag kom säkerligen att krävas tillbaka från Döderhult, men för en lyckad utgång ifråga om kravet måste Döderhults kommun också anse att pigan var berättigad till understöd. Men i samma protokoll fick Anders Andersson från Oskarhamn avslag på sin begäran om hjälp eftersom ”honom Dotter Enkefru Klingström” borde kunna hjälpa.

Inte heller kunde det ges något understöd till änkan efter avlidna Bergström från Kårehäll, eftersom en son var folkskollärare, en andra son var vagnmästare i Göteborg, och det fanns också två döttrar i Amerika. Barnen borde alltså kunna försörja modern, ansåg man och stödjer sig i protokollet från den 4 juni 1889 på ”Kongl förordningen” från 1871.

Sven Nilsson i Kristinelund begärde understöd, men det kunde inte beviljas eftersom man menade att det skulle användas till rusdrycker,³⁴ och Nils Pet. Svensson i Kristdala (kyrkotrakten) kunde inte beviljas understöd eftersom han fortfarande hade ett oanständigt

³⁴ kommunalnämndens protokoll 3 april 1882

uppförande³⁵ Men det framgår inte vad mannen hade gjort för att få de bestämmande så negativt inställda.

Kommunalnämnden kunde också tänka sig att ordna arbete i stället för att ge understöd. Nils Johan Karlsson, bosatt i kyrkotrakten, begärde understöd och husrum, men fattigvårdsstyrelsen beslöt att man i stället skulle bereda honom arbete med vedhuggning, och om möjligt skulle man skaffa honom husrum nu i vinter. Detta beslut togs i kommunalnämndens protokoll den 4 december, 1888.

I ett annat protokoll beslöts att en begäran skulle ingå till ”Befallningshafvande”³⁶ om att få lösdrivaren och drängen Olof Andersson intagen på arbetsinrättningen på Kyrkö eller något annat ställe.³⁷

Vad ett beroende av kommunens fattigvård kunde innebära förstås av ett kommunalstämmoprotokoll från 1890-03-31 där revisionsberättelsen för det gångna året redovisas. Där sägs bland annat att ”åtskilliga hus, hvilka tillhört understödstagare, blifvit till kommunen förskrifna utan att kontanta medel för dem ännu inkommit”, och fortsättningsvis ger revisorerna besked om hur dessa skall bokföras.

Sålunda praktiserades 1890 fortfarande bestämmelsen att när fattigvården gick in med hjälp måste man lämna sina ägodelar till kommunen.

3 Kroxhult och Calerum – byar i Kristdala

Byarna Kroxhult och Calerum är valda för att på mikronivå kunna utforska fattigdomens utbredning och för att studera fattigdomen på individnivå. Varför har jag valt dessa två byar? Svaret är att jag vill ställa den stora byn, Kroxhult, mot den lilla, Calerum. Min hypotes är att understödsbehovet skall vara mindre i den lilla byn. I en liten by antar jag att människorna står närmare varandra, och att man här försöker om möjligt reda ut problem utan att koppla in kommunens fattigvård.

Kroxhult

Kroxhult är beläget i nordvästra delen av Kristdala församling och är benämnt i skattelängder 1533, 1545, 1546, 1547. Från 1560-talet har Kroxhult varit skattehemman. Kroxhult var två gårdar åtminstone 1533 och framåt, men under de kommande århundradena delades gårdarna upp alltmer. I slutet av 1800-talet fanns här fem gårdar, två på Kroxhult Nr 1 och tre på Kroxhult Nr 2.

Ytan på gårdarna inom en och samma by överensstämmer ungefärligt med deras delar av mantalet³⁸, men detta gäller inte över hemmansgränserna. Exempelvis Kroxhult Nr 2, som är satt till ett mantal, har en areal av knappt 730 ha, medan det närliggande Åsjögle, också med ett mantal, omfattar 1728 ha. Kroxhult Nr 1 är också satt till ett mantal.³⁹

Storskifte påbörjades på Kroxhult Nr 2 år 1778 och på Kroxhult Nr 1 1784. Laga skifte har påbörjats på Kroxhult Nr 2 1896 och på Kroxhult Nr 1 år 1913.⁴⁰ Laga skiftet påbörjades således efter min undersökningsperiod.

³⁵ kommunalnämndens protokoll 3 februari 1886

³⁶ Kunglig Majestäts befallningshavande, förk. K. B., styrelsen över vart och ett av rikets län (Bonniers Folklexikon III, Stockholm, 1954)

³⁷ kommunalnämndens protokoll 2 september 1888

³⁸ Veine Sjö, Historik över Åsjögle, Kroxhult och Krösås hemman, (Oskarshamn, 1979): ”Med mantal menades på Gustav Vasas tid ett uppodlat område, som kunde försörja en bonde och hans familj”, s., 9

³⁹ ibid., s. 9ff

⁴⁰ ibid., s. 16

Ängsmarker, hagmarker och skogsbygd var den dominerande landskapsbilden inom Kristdala socken, och så var också förhållandena för Kroxhult, anser Lantmäteriet vid min kontakt med verket.

Lägenheter⁴¹ på Kroxhult Nr 1 var Salsnäs och Vimålen; å Nr 2, Lidhult (handelslokal), Piparefällan, Bygget, Kantebo, Hällinge, Rosenholm, Källehult, Kvarnliden, Granliden, S. T. [soldatorpet] Grönmålen, H. T. [husartorpet] Källehult och ett skolhus.⁴²

Befolkningen i byn, både boende på Kroxhult Nr 1 och Nr 2, var åren 1881, 1887 och 1890 respektive 246, 228, och 219 personer.⁴³ Således var det något nedåtgående befolkningssiffror.

Den sociala strukturen i byn mäts vid två tidpunkter, 1881 och 1890, och här har jag tagit hjälp av husförhörlängderna med deras noteringar om yrke och civilstånd. Jag har valt att använda mig av familjeföreståndarens titel och titel/civilstånd för ensamstående personer. Vidare har jag fördelat byns hushåll i tre grupper. Till grupp 1 har jag fört de besuttna, således jordägare och brukare av mantalsatta jordbruk, med viss tvekan personer satta på undantag samt individer med högre utbildning. I grupp 2 befinner sig torpare och byhantverkare, i grupp 3 återfinns jordbruksarbetare och annan egendomslös befolkning, soldater och okvalificerade arbetare. (Se den sociala strukturen i nedanstående tabell 1).

Tabell 1. Den sociala strukturen i Kroxhult åren 1881 och 1890. Antalet hushåll fördelade på tre grupper 1, 2 och 3.

	År 1881	År 1890
Grupp 1	30	26
Grupp 2	8	5
Grupp 3	39	39
	<hr/>	<hr/>
	77	70

Källa: Husförhörlängder.

Här framkommer att grupp 1 har förhållandevis höga siffror. Men de obesuttna i grupperna 2 och 3 är tillsammans i klar majoritet. När jag penetrerar grupp 1 finner jag att den främst består av jordägare, och i denna grupp finns endast en individ som jag bedömer ha högre utbildning, nämligen en ”skrifvare”, som finns med både 1881 och 1890.

I stort sett är förhållandena oförändrade vid jämförelse mellan år 1881 och 1890. Den jordägande befolkningen och övriga besuttna är i minoritet.

Calerum

Calerum är beläget vid sjön Tvingen i socknens nordöstra del. Gården var satt till ett halvt mantal, och den finns nämnd från 1538. Calerum har varit kyrkohemman, blev 1686 tilldelad kavalleriet och var boställshemman för en kapten. År 1766 köptes gården av Nils Larsson samt änkan Maria Martisdotter och ”dess” omyndiga barn, och gården blev nu skattehemman. Lägenheter på Calerum var Kristineberg, Karlstorp och Karlsbo.

Storskifte ägde rum 1792, och kartan var fastställd 1794.⁴⁴ Däremot har det ej varit laga skifte i Calerum. När jag kontaktar Lantmäteriet framkommer att Calerum är oskiftat, och man uppger också att en hemmansklyvning är gjord 1809. Liksom för Kroxhult och socknen i

⁴¹ Bonniers Folklexikon III: Lägenhet betecknar bl.a. fastighet på landet som ej är mantalsatt

⁴² Carlsson, s. 137

⁴³ husförhörlängd

⁴⁴ Carlsson, s. 113

övrigt var ängsmarker, hagmarker och skogsbygd den dominerande landskapsbilden, således var åkerarealen liten.

Den totala befolkningen i Calerum mätt vid tre tidpunkter, 1881, 1887 och 1890, var respektive 50, 44 och 39 individer.⁴⁵ Således en nedåtgående trend befolkningsmässigt. Den sociala strukturen är synad vid två mätpunkter, 1881 och 1890, och tre olika grupper har utformats på samma sätt som för Kroxhult. (Se nedanstående tabell 2).

Tabell 2. Den sociala strukturen i Calerum år 1881 och 1890. Antalet hushåll fördelade på tre grupper 1, 2 och 3.

	År 1881	År 1890
Grupp 1	5	5
Grupp 2	1	1
Grupp 3	4	7
	—	—
	10	13

Källa: Husförhörslängder.

I grupp 1 för Calerum ingår endast jordägare och undantagsmän både 1881 och 1890. Besuttna och obesuttna befinner sig på samma nivå för år 1881, men man kanske ändå skall ha i minnet att undantagsmännen som ingår i gruppen inte är jordägare. 1890 har hushåll kommit till och de besuttna är nu i minoritet.

4 De fattiga i Kristdala

”Protocoll hållit vid sammanträdet med Kristdala sockens Kommunalnämnd uti sockenstugan den 3dje Februari 1881. Nämndens ledamöter voro alla närvarande [...]Wid öfverläggningen beslöts att af Fattigkassans medel tilldela följande personer”.⁴⁶ På detta sätt inleddes alla protokoll, och härefter kunde man fortsätta med uppräknigen av understödstagarna och vad som man beviljat.

Ledamöterna i kommunalnämnden hade klart för sig vilka som var de fattiga i kommunen, vilka man skulle ge understöd. Hur fick man den vetskapen? Det var nog sällsynt att någon fick understöd utan att be om det och utförligt redogjorde för sin situation. Någon gång kunde det väl också vara allmänt känt i respektive by eller av kommunalmännen om någon person eller familj levde i yttersta misär.

Understödstagarna i Kroxhult och Calerum

Fortsättningsvis görs en ingående analys av understödstagarna i Kroxhult och Calerum avseende ålder, kön, yrke och familjestruktur.

De fattigas ålder

För att studera åldersstrukturen bland understödstagarna har individerna delats in i fem åldersgrupper: 0-15 år, 16-25 år, 26-45 år, 46-60 år samt 61 år och äldre. Åldersgruppen 0-15 år syftar till att urskilja om barn var understödstagare. I allmänhet ansågs övergången mellan barndom och ungdom äga rum vid 15 års ålder. Då kunde man ta tjänst och bidra till sitt uppehälle. Gruppen 16-25 år kan urskilja om ungdomar var i behov av och fick understöd. Och de två följande grupperna 26-45 år och 46-60 år bör kunna ge en bild av förhållandena

⁴⁵ husförhörslängder

⁴⁶ kommunalnämndens protokoll

dels när individerna bildat familj, dels om fattigvårdsstöd utbetalades i yngre eller äldre medelåldern. I yngre medelåldern har man troligtvis flera minderåriga barn att försörja.⁴⁷ Åldersstrukturen av först Kroxhults understödstagare och sedan Calerums framgår av nedanstående tabeller 3 och 4, där också andelen understödstagare av respektive bys befolkning redovisas vid tre mätpunkter, år 1881, 1887 och 1890. Byarnas befolkningsiffror är framtagna av socknens kyrkoherde och har redovisats i husförhörslängden.

Tabell 3 Åldersfördelning bland understödstagarna i Kroxhult och andelen fattiga i procent av byns befolkning.

	<u>0-15 år</u>	<u>16-25 år</u>	<u>26-45 år</u>	<u>46-60 år</u>	<u>61 år och äldre</u>	<u>Andelen fattiga %</u>
1881	-	-	1	1	6	3,3
1882	-	-	-	1	6	
1883	-	-	1	-	6	
1884	-	-	-	1	8	
1885	3	-	-	1	7	
1886	-	-	-	1	8	
1887	-	-	1	1	7	3,9
1888	-	-	-	2	6	
1889	4	1	-	1	6	
1890	5	1	-	-	6	5,5

Källa: Kommunalnämndens protokoll och husförhörslängder.

Jag har funnit att kommunalnämnden har som regel att utbetala fattigunderstödet till familjeföreståndaren, mannen, och om han inte finns är det kvinnan, oftast en änka, som är mottagare. Men i två familjer är det uttryckligen barnen som understödet skall gå till. Både far och mor finns i familjerna, och man kan väl bara spekulera i varför kommunalnämnden beslutar på detta sätt, eftersom källorna inte ger besked. Är männen inte så väl sedda i bygden? Vid något tillfälle står också en hustru som understödstagare.

Gruppen 61 år och äldre har genom hela undersökningsperioden flest understödstagare. I gruppen kommer någon till under perioden och någon annan försvinner genom dödsfall. Jag väntade mig att gruppen för yngre medelåldern, 26-45 år, skulle ha fler understödstagare, eftersom man vid denna period i livet kan tänkas ha en stor försörjningsbörda. Var det möjligen så att Kroxhult i stort sett hade tappat denna del av befolkningen? Då jag undersökte husförhörslängden avseende år 1881 fann jag att det fanns 18 män (familjefäder) och en ensamstående kvinna i denna ålder. Merparten av männen var jordägare. Således fanns befolkningsgruppen men tillhörde inte fattigskiktet.

Andelen understödda av Kroxhults befolkning har en stigande procentsats med en låg andel understödstagare under 1880-talet. Men år 1890 har en förändring skett, och man konstaterar att andelen fattiga är 5,5 procent av befolkningen.

⁴⁷ gruppindelningen är hämtad från Engberg, s. 214f

Tabell 4 Åldersfördelning bland understödstagarna i Calerum och andelen fattiga i procent av byns befolkning.

	<u>0-15 år</u>	<u>16-25 år</u>	<u>26-45 år</u>	<u>46-60 år</u>	<u>61 år och äldre</u>	<u>Andel fattiga %</u>
1881	-	-	-	1	1	4,0
1882	-	-	-	-	2	
1883	-	1	-	-	2	
1884	-	-	-	-	2	
1885	-	-	-	1	2	
1886	-	-	-	1	2	
1887	1	-	-	-	2	6,8
1888	1	-	-	-	2	
1889	-	-	-	-	2	
1890	-	-	-	-	2	5,1

Källa: Kommunalnämndens protokoll och husförhörslängder.

Den lilla byn Calerum har inte så många fattiga. Men liksom för Kroxhult dominerar gruppen för 61 år och äldre. Även här har ett barn tilldelats understöd. En sjuårig pojke har fått hjälp till skolgång och kläder. Pojken, som benämns som oäkta i husförhörslängden, bor tillsammans med sin mor hos mormodern, den 68-åriga änkan, vilken också har fattigunderstöd.

Gruppen för 26-45 åringar har ingen understödstagare i Calerum, och antalet är litet i Kroxhult om man betänker att vid denna ålder bildas ofta familj och barn kommer till.

Den procentuella andelen understödstagare i Calerum under undersökningstiden uppvisar inte samstämmiga resultat med Kroxhult. År 1881 och 1887 är siffrorna högre än i Kroxhult, medan år 1890 har en något bättre utveckling för Calerum.

Enligt Sveriges officiella statistik (BISOS) uppgår andelen understödda i Kalmar län år 1881 till 5,25 procent av länets folkmängd och år 1890 till 5,54 procent. För socknen som helhet är motsvarande siffror 4,23 procent 1881 och 4,01 procent 1890. Här bör påpekas att i procentsatserna för antalet understödda ingår även *indirekta* understödstagare.⁴⁸ Av Gergers studie framgår att man bör se med tveksamhet på denna statistik eftersom noggrannheten hos uppgiftslämnarna varierade och blanketterna kom att ändras under tiden. Dock får man en indikation om att understödstagarna var många i Kalmar län.⁴⁹

Könsfördelning

I tidigare forskning har man konstaterat en övervikt för kvinnliga understödstagare. Elisabeth Engberg har funnit att i Skellefteå socken var det en kvinnlig dominans bland de fattiga om än inte lika uttalad som i flera av 1800-talets stadsmiljöer, och Birgitta Plymoth säger att inom den offentliga fattigvården i Norrköping var mer än två tredjedelar av de vuxna understödsmottagarna kvinnor.⁵⁰

Hur förhållandena var i Kroxhult och Calerum framgår av nedanstående tabeller 5 och 6.

⁴⁸ Bidrag till Sveriges officiella statistik: Kommunernas Fattigvård och Finanser VIII, (för år 1881), XVII (1890): Till indirekta understödstagare hänförs minderåriga, hemmavarande barn, tillhörande understödda äldre personer, vilka barn anses i större eller mindre mån erhålla del av det understöd föräldrarna tilldelas.

⁴⁹ Geger, s. 118

⁵⁰ Engberg, s. 223 och Plymoth, s. 142

Tabell 5 Könsfördelning bland vuxna understödstagare i Kroxhult 1881-1890.

	Män	Kvinnor
1881	5	3
1882	5	3
1883	4	3
1884	6	3
1885	6	2
1886	7	2
1887	6	3
1888	7	1
1889	5	3
1890	4	3

Källa: Kommunalnämndens protokoll och husförhörslängder.

Genom hela undersökningsperioden överväger männen som mottagare av understöd, år 1886 och 1888 är skillnaderna mellan män och kvinnor som störst. Således framgår här omständigheter som inte överensstämmer med tidigare forskning. Dock menar Engberg att även om det fanns en viss kvinnlig dominans bland understödstagarna i Skellefteå socken, var den inte särskilt stor, och den sträckte sig inte över alla år i undersökningen. Framför allt under krisåret 1867 fanns en liten övervikt av försörjda män.⁵¹

Tabell 6 Könsfördelning bland vuxna understödstagare i Calerum 1881-1890.

	Män	Kvinnor
1881	1	1
1882	1	1
1883	1	2
1884	1	1
1885	1	2
1886	1	2
1887	1	1
1888	1	1
1889	1	1
1890	1	1

Källa: Kommunalnämndens protokoll.

I det lilla Calerum är det tidvis en övervikt för kvinnliga understödstagare. Calerum och Kroxhult uppvisar alltså olika förhållanden.

Yrkesfördelning

Ålder och kön är viktiga komponenter för att få en tydligare bild av byarnas fattiga. Likaså är individens yrke av vikt i detta sammanhang, då man genom en sådan mätning får en bild av den fattiges sociala tillhörighet. Jag har valt att fästa blicken på hushållsföreståndarens yrke, men i ett hänseende väljer jag att ange civilstånd, nämligen då hushållsföreståndaren är en änka. För Kroxhult figurerar fyra änkor i undersökningen, och endast en av dem har fått benämningen inhyses i husförhörslängderna. Men av deras boställen framgår att de inte tillhör

⁵¹ Engberg, s. 212f

någon högre social grupp. Calerum har en änka under undersökningstiden, men där har jag funnit att den avlidne maken var inhyses. Samtliga änkor är mellan 61 och 86 år vid första understödstillfället. Vidare är dessa änkor de enda kvinnliga hushållsföreståndarna i undersökningen. Se nedanstående tabeller 7 och 8.

Tabell 7 Yrke för fattiga hushållsföreståndare i Kroxhult.

	Arbetare	Inhyses	Änkor
1881	-	5	3
1882	-	5	3
1883	-	4	3
1884	-	6	3
1885	1	6	2
1886	-	7	2
1887	1	6	2
1888	1	6	1
1889	1	5	2
1890	-	5	2

Källa: Kommunalnämndens protokoll och husförhörslängder.

Inhysesgruppen, som består av manliga hushållsföreståndare, överväger vid samtliga mätpunkter. Dessa män har i regel hög ålder. Jag har funnit att för exempelvis år 1881 var tre män mellan 68 och 81 år, en man 59 år och ytterligare en 43 år. År 1890 var fyra män mellan 68 och 81 år och en man var 52 år. Inom gruppen arbetare finns två hushållsföreståndare där familjen fått kortvarigt understöd, den ene är 28 år och den andre 58 år.

Av Gergers studie över Locknevi för åren 1835-1915 framgår att vid sju av hennes nio redovisningsår var de flesta fattiga män inhyses.⁵² Köll har definierat den proletära gruppen som individer i avsaknad av jord och övriga produktionsmedel men med arbetsförmåga, däremot är de marginaliserade ej arbetsföra. Utifrån Kölls definition kan man konstatera att bland dessa fattiga hushållsföreståndare i Kroxhult är de marginaliserade i majoritet eftersom här uppvisas främst hög ålder och de kan fördenskull inte anses som arbetsföra. Vidare konstaterar Söderberg att även om det proletära inslaget inom fattigpopulationen ökar är kategorin marginella i stort sett vid samtliga hans mätpunkter av större betydelse.⁵³ Söderbergs resultat är intressanta för jämförelse även om hans undersökningsperiod är 1820-1875.

⁵² Gerger, s. 117

⁵³ Söderberg, s. 135

Tabell 8 Yrke för fattiga hushållsföreståndare i Calerum.

	Arbetare	Inhyses	Änkor
1881	-	1	1
1882	-	1	1
1883	-	1	1
1884	-	1	1
1885	-	2	1
1886	-	2	1
1887	-	1	1
1888	-	1	1
1889	-	1	1
1890	-	1	1

Källa: Kommunalnämndens protokoll och husförhörlängder.

Vid två tillfällen är gruppen inhyses större. Hushållsföreståndarna i denna grupp är dels en man där familjen har understöd genom hela undersökningsperioden, dels en man som vid två tillfällen får understöd för läkarhjälp till hustrun. Den förstnämnde mannen är 60 år 1881, och den senare är 59 år vid första understödstillfället. Den enda kvinnliga, fattiga hushållsföreståndaren är 62 år 1881, och familjen har understöd under hela undersökningstiden.

Om man skall tala om proletarisering och marginalisering för Calerum blir väl resultatet att marginaliseringen överväger även här.

Familjestruktur

Gerger framhåller i sin studie att i många undersökningar har man behandlat hushållet som en ekonomisk enhet i stället för familjen. Men man kan knappast anta att de fattiga familjerna har hyst tjänstefolk av något slag utan har med all sannolikhet endast bestått av familjemedlemmar. Därför kan de betraktas som liktydiga med fattiga hushåll, där kanske familjemedlemmar från den äldre generationen kunde ingå.⁵⁴

De fattiga familjerna i Kroxhult och Calerum har delats in i fem familjetyper, nämligen:

1. Ensamstående
2. Ensamstående med hemmavarande barn
3. Giftnär
4. Barnfamiljer
5. Flergenerationsfamiljer.

Undersökningen görs vid tre tidpunkter, år 1881, 1885 och 1890.

⁵⁴ Gerger, s. 104

Tabell 9 Familjestruktur bland de fattiga i Kroxhult. Familjerna fördelade utefter familjetyperna 1 (ensamstående), 2 (ensamstående med hemmavarande barn), 3 (gifta par), 4 (barnfamiljer) och 5 (flergenerationsfamiljer).

	1	2	3	4	5
1881	5	1	-	1	1
1885	2	2	1	2	2
1890	3	-	2	1	1

Källa: Kommunalnämndens protokoll och husförhörslängder.

År 1881 fanns en stor övervikt för ensamstående i Kroxhult. 1885 var fördelningen av familjerna mellan de olika grupperna ganska jämn, medan familjetyperna ensamstående åter har övervikt 1890. Möjligen är det inte ett vanligt förhållande som finns för gruppen ensamstående med hemmavarande barn. De ensamstående är här män, 76 och 80 år gamla med hemmavarande vuxna döttrar. Inom familjetyperna flergenerationsfamiljer ingår dels far, dotter, barnbarn, dels makar, barn och barnbarn.

Tabell 10 Familjestruktur bland de fattiga i Calerum. Familjerna fördelade utefter familjetyperna 1 (ensamstående), 2 (ensamstående med hemmavarande barn), 3 (gifta par), 4 (barnfamiljer) och 5 (flergenerationsfamiljer).

	1	2	3	4	5
1881	-	-	-	1	1
1885	-	-	-	2	1
1890	-	-	1	-	1

Källa: Kommunalnämndens protokoll och husförhörslängder.

I motsats till Kroxhult finns inte familjetyperna ensamstående vid undersökningstillfällena. Sammanlagt har jag funnit tre fattiga familjer i Calerum. Det finns två barnfamiljer, en yngre familj med flera barn och en familj där föräldrarna är äldre med en 16-årig dotter 1881, som också finns med 1885. Flergenerationsfamiljen består av en mor, som är änka, samt barn och barnbarn.

Gerger har funnit avseende de fattiga i Locknevi att den vanligaste familjetyperna under hela hennes undersökningsperiod, 1835-1915, var ensamstående, och barnfamiljerna stod för den näst vanligaste familjesammansättningen åren 1845, 1865, 1875 och 1885. Det mest ovanliga var att flera generationer levde tillsammans med minderåriga barn.⁵⁵ Den största likheten med Gergers undersökning uppvisar väl förhållandena i Kroxhult. Man kan vidare notera att flergenerationsfamiljen förekommer vid samtliga av undersökningens tidpunkter både i Kroxhult och Calerum.

⁵⁵ Gerger, s. 105f

5 Understödstagare i närbild

Att mannen var den vanligaste understödstagaren i Kroxhult under hela undersökningsperioden konstateras i föregående kapitel. Men vilka var då dessa män? Det har framkommit tidigare i uppsatsen att män har nekats understöd exempelvis om deras uppförande inte har ansetts anständigt. Dock har det inte funnits några klagomål i kommunalnämndens protokoll avseende männen i de två intensivstuderade byarna. Under undersökningsperioden, 1881-1890, är det, under längre eller kortare tid, totalt nio män och deras livsöden som ligger till grund för konstaterandet om den manliga dominansen.⁵⁶

Utifrån 1871 års fattigvårdsförordning hade man rätt till fattigvård om man saknade arbetsförmåga och därför inte kunde försörja sig. De flesta av dessa nio män hade hög ålder och sågs säkerligen av denna orsak som icke arbetsföra. En av männen var inhyses Karl Svensson Ram, som var änkeman och född 1805. Han fick understöd år 1884, sålunda vid 79 års ålder. Men redan i husförhörslängden för åren 1877-1881 har prästen noterat *F* för fattig. Karl Svensson Ram hade en vuxen hemmavarande dotter, och möjligen var kommunalmännens mening att hon i det längsta skulle hjälpa sin far.

Inhyses Petter Svensson bodde med sin hustru i Hjorthälla i Kroxhult. Han fick också understöd 1884, då var han 82 år gammal, men även han hade ansetts som fattig i husförhörslängden för 1877-1881. I kommunalnämndens protokoll från den 4 oktober 1884 beslutades att Petter Svensson och hans hustru skulle få flytta till fattigstugan så fort det fanns utrymme. Men makarna bodde fortfarande kvar i Hjorthälla när Petter Svensson avled år 1888. Man fortsatte att betala ut fattigunderstöd, nu till änkan. Men situationen blev väl ohållbar, och den 2 april 1890 ”beslöts att Peter Svenssons hustru från Hjorthälla skall intagas i fattighuset och genast hämtas dit”.

Arbetaren Lars Fredrik Larsson, också från Kroxhult, var en litet yngre understödstagare med sina 58 år när han fick understöd 1888. Han var gift med en sju år äldre kvinna, och i familjen fanns även en dotter och hennes dotter. Här framträder ett förhållande som återkommer i min undersökning, att en dotter bor i föräldrahemmet med sitt barn eller lämnar kvar barnet när hon själv flyttar. Lars Fredrik Larsson fick understöd vid två tillfällen, 1888 och 1889. Liksom för ovan nämnda personer har prästen noterat *F* i husförhörslängden för 1877-1881, man hade alltså redan då vetskap om familjens situation. År 1890 flyttade sedan familjen till Döderhult, en närliggande socken.

Det kunde således dröja innan understöd betalades ut, och tanken måste väl bli att detta var ett led i att hålla nere fattigvårdskostnaderna. Den fattigstuga som Petter Svensson och hans hustru skulle få komma till var den lilla fattigstugan som beskrivs tidigare i uppsatsen, med ett rum och kök och en mycket liten kammare. Fattigstugan revs sedan 1895 och ett större fattighus inköptes. Lars Fredrik Larsson, med sin relativt låga ålder, förväntades nog att själv klara av att försörja sig och familjen.

Arbetaren och senare inhyses Karl Zaar i Kroxhult hade understöd i stort sett under hela min undersökningsperiod. Han var 43 år vid undersökningens början. Han var gift och i familjen fanns sju barn. Det finns notering om fattigdom i husförhörslängden, men i övrigt finns inga uppgifter som kan förklara varför han beviljades understöd under så lång tid och vid den ganska låga åldern. Den stora familjen kunde vara en orsak till att kommunalmännen gav understöd, och möjligtvis svårigheter med att få tillräckligt med arbete för att kunna försörja sig och familjen.

Bland de kvinnliga understödstagarna i undersökningen överväger änkorna, och dessa var mellan 61 och 86 år vid undersökningens början eller vid första understödstillfället. I Calerum fanns änkan Brita Lisa Nilsson. Hon var född 1819 och blev änka 1869. Maken

⁵⁶ Uppgifter om understödstagarna i detta kapitel har hämtats från Kristdala kommunalnämnds protokoll (Fattigvårdsstyrelsen) och Kristdala kyrkoarkiv, husförhörslängder

var inhyses, och i husförhörslängden hade noterats att änkan var fattig. Det fanns tre döttrar i familjen, även om de inte var i hemmet för jämnan. Exempelvis flyttade dottern Ida Matilda till Stockholm, flyttade hem igen till Myrbo i Calerum för att åter igen flytta till Stockholm 1883.

En annan dotter, Sofia, tjänade tydligen som piga eftersom fattigvården betalade för en ”skjuss” till *pigan* Sofia Jonsdotter från ”Westervik” till Myrbo. Inhyses Anna Lovisa Jonsdotter var ytterligare en dotter som bodde i hemmet tillsammans med sina oäkta barn, en son som var född 1880 och en dotter som föddes 1889.

Brita Lisa Nilsson hade understöd under hela min undersökningsperiod, och hon var 62 år vid undersökningens början. Vid den åldern kan man anse att hon hade hjälp i enlighet med fattigvårdsförordningen. Därutöver beslutades enligt två kommunalnämndsprotokoll, för 30 september 1887 och 3 april 1888, att hjälp skulle ges till dottern Anna Lovisas son, både till kläder och till hans skolgång.

Tidigare i uppsatsen, då jag behandlade fattigvårdens former i Kristdala, har jag noterat en tendens till att favorisera kvinnor när fattighjälp skulle betalas ut. Frågan jag ställer mig är om man inte har ytterligare belägg för detta när det gäller Brita Lisa Nilssons familj. Vuxna barn och barnbarn i ett hushåll är ju, som jag nämnt ovan, ingen ovanlighet i undersökningen. Men jag har inte funnit tidigare att ett barnbarn fått särskild hjälp. Kanske kan det vara så att kommunalnämnden hade lättare för att hjälpa, som i detta fall, när en man saknades i familjen.

6 Ytterligare perspektiv på fattigdom

I denna uppsats är det fattigvården och dess understödstagare som står i centrum, och de individer som erhåller fattigunderstöd skall ses som fattiga. Men bilden av fattigdomssituationen i Kristdala skulle vara ofullständig om inte också skattebefrielse som mått på fattigdom behandlades.

Under 1800-talet fanns både indirekta och direkta skatter. Indirekta skatter kunde vara ”besvär” som avsåg gemensamma förpliktelser att exempelvis underhålla vägar eller broar. Vidare fanns skatter som direkt riktade sig till varje enskild person, som förmögenhetsskatter, inkomstskatter och personliga skatter. Förmögenhetsskatt kan direkt avfärdas i detta sammanhang, och inte heller inkomstskatt är lämplig för fattigdomsbestämning eftersom alla inkomster under en viss nivå var befriade från inkomstskatt från och med 1861. Följaktligen återstår endast de personliga skatterna, som alla mantalsskrivna personer var skyldiga att erlägga. De personliga skatterna var tre: *skyddsavgiften*, som fanns 1719-1883, tillkom för att man ägde ”statens beskydd”. Fattiga och sjuka, soldater och ”lappallmogen” var befriade från att betala skyddsavgift. *Mantalspenningen*, som var den äldsta formen av personlig skatt fanns kvar till slutet av 1930-talet. Efter 1863 års skattereform var barn under 18 år, indelta soldater, fattiga och sjuka samt ”lappallmogen” generellt befriade från att betala denna skatt. *Kurhusavgiften* fanns från 1818 för att ge stöd åt kampen mot veneriska sjukdomar. 1873 blev skattens namn i stället sjukvårdsavgiften. Även för denna skatt fanns befrielse för fattiga och sjuka. Befriade från *alla* skatter var således fattiga och sjukliga.⁵⁷

Fattigvårdstagare och skattefattiga i två byar

Hade byarna Kroxhult och Calerum många skattefattiga? Fortsättningsvis vill jag jämföra och diskutera förhållandet mellan antalet individer i byarna som uppbar fattigunderstöd och skattebefriade fattiga personer, båda kategorierna inom den vuxna befolkningen. Som vuxen

⁵⁷ Gerger, s. 37f

räknas här den som fyllt 18 år. Från och med 1857 var den nedre åldersgränsen för skattskyldighet 18 år.⁵⁸

Jag har valt att göra denna jämförelse vid två tillfällen, år 1881 och 1890. Det visar sig då att mantalslängderna för Kristdala socken inte innebär några större problem avseende skattebefriade individer. I kolumnen för särskilda anteckningar finns noteringen om utfattig i nästan samtliga fall.

I 1881 års mantalslängd finns bland annat följande rubricering för skattebefrielse: ”Öfveråriga (äldre än 60 år) och andre af särskilda orsaker befriade”. Noteringen *Utf* (utfattig) var dock den gängse förekommande orsaken för skattebefrielse både i mantalslängden för 1881 och 1890. Men för en inhyses änka från Sällberget i Kroxhult finns i 1881 års mantalslängd i stället noteringen *befr*. Här kan man tänka sig att det rör sig om en schablonbefrielse eftersom änkan är 63 år. Trots noteringen bedömer jag henne ändå som skattefattig eftersom hon också uppbär fattigvårdsunderstöd.

I mantalslängden för 1890 betalar makar i Flohult under Kroxhult nr 2 skatt, medan deras hemmavarande dotter, född 1854, inte gör det eftersom hon är sjuklig och fördenskull befriad. Hon är då inte medräknad i tabellen nedan.

Tabell 11 Andel fattigvårdstagare och skattefattiga i den vuxna befolkningen i Kroxhult och Calerum 1881 och 1890 samt skattefattiga i procent av den vuxna befolkningen (fattigdomskvot) 1881 och 1890.

	Kroxhult			Calerum		
	<u>Fattigvårds- tagare</u>	<u>Skatte- fattiga</u>	<u>% Fattigdoms- kvot</u>	<u>Fattigvårds- tagare</u>	<u>Skatte- fattiga</u>	<u>% Fattigdoms- kvot</u>
1881	8	39	26,0	2	6	23,1
1890	7	20	16,1	2	5	19,2

Källa: Kommunalnämndens protokoll, husförhörslängder och mantalslängder.

Söderberg, som har använt sig av mantalslängder för att påvisa fattigdom, konstaterar att år 1871 var 35,9 procent fattiga i socknen Loshult och 15,9 procent i Fleninge.⁵⁹ Loshult var en småbrukarsocken med hög fattigdom, och Fleninge var en förhållandevis välmående bondsocken.⁶⁰ De ganska jämnstora fattigdomskvoterna för Kroxhult och Calerum bör väl tyda på likartade fattigdomsförhållanden i dessa byar.

Engberg har funnit i sin undersökning att sammantaget under tidsperioden 1843-1871 uppgick andelen understödstagare som mest till knappt hälften av andelen skattefattiga, och under vissa perioder fick mer än två tredjedelar av de skattefattiga i byn Boviken inget understöd från fattigvården.⁶¹ Särskilt för byn Kroxhult år 1881 i tabellen ovan är skillnaden mellan fattigvårdstagare och skattefattiga markant, och självfallet ställer man sig frågan om så få av de skattefattiga fick understöd. I detta sammanhang får man ta hänsyn till att i en familj är det i regel familjeföreståndaren som får familjens underhåll medan både föräldrar och vuxna hemmavarande barn kan vara skattefattiga. Dock har jag funnit för Kroxhult år 1881 att det är 17 skattefattiga ensam- eller flerpersonershushåll som inte får understöd.

⁵⁸ Gerger, s. 79

⁵⁹ Söderberg, s. 96

⁶⁰ *ibid.*, s. 65

⁶¹ Engberg, s. 143

Skattebefriade i socknen

Utifrån mantalslängden för år 1881 uppgick de skattefria individerna i Kristdala socken till 18,9 procent av den vuxna befolkningen. Tyvärr har det i detta fall inte varit möjligt att utreda orsaken till skattebefrielse, om den berodde på att individen var *överårig* (över 60 år) eller av *särskilda orsaker*, som oftast var fattigdom. 1890 är procentsatsen för de skattefria 21,3. Nu beviljas man skattefrihet endast av *särskilda orsaker*. Av mantalslängden för 1890 framgår att exempelvis *Und* (undantagsman) Carl Larsson från Calerum, född 1802 är noterad för att betala skatt, och så är också *Und* Johan Peter Magnusson, också från Calerum och född 1804. Personerna är vid detta tillfälle således 88 respektive 86 år. Någon schablonbefrielse på grund av hög ålder sker således inte längre.

För jämförelse har jag funnit att skattfrikvoten år 1885 var 17 procent i det närliggande Locknevi socken.⁶² Kristdala socken har således flera skattebefriade och bör väl anses fattigare.

Visserligen är en jämförelse mellan å ena sidan byarna Kroxhult och Calerum och å andra sidan Kristdala socken haltande med skattefattiga kontra skattefria, men man kan anta att år 1881 är situationen sämre i byarna än i socknen medan förhållandena är de motsatta 1890.

⁶² Gerger, s. 94

7 Analys och diskussion

Syftet med denna uppsats var att studera fattigvården i en traditionell agrar miljö, och en sådan miljö är Kristdala socken ett exempel på. Vidare bestämdes undersökningstiden till en tioårsperiod, åren 1881-1890.

Två problemområden utformades inledningsvis, det ena riktar sig mot fattigvårdsorganisationen och dess utformning lokalt, det andra omfattar de fattiga individerna och deras livssituation. Denna avslutande analys och diskussion kommer att utformas utifrån dessa två problemområden.

Fattigvårdens former

Under undersökningstiden gällde 1871 års hårda fattigvårdsförordning där kommunerna hade stor möjlighet att utforma fattigvården på det sätt man ansåg lämpligast. Det var först med en ny fattigvårdslag 1918 som exempelvis bortauktionering och kringgång förbjöds.

Enligt 1871 års fattigvårdsförordning hade endast den rätt till fattigvård som inte kunde försörja sig på grund av arbetsförmåga, och ömsesidig försörjningsplikt mellan barn och föräldrar fanns fortfarande i lagparagrafen.

Hur har då Kristdala kommunalnämnd utformat fattigvården? Eller med uppsatsens frågeställning: Hur förhöll sig fattigvårdens utformning i Kristdala till lagstiftningens nationella normer?

Mellan 1868 och 1873 var fattigvården i Kristdala indelad på rotar. Detta var således före min undersökningstid. Utackordering av både barn och vuxna praktiserades i Kristdala. De utackorderade barnen var uppskattningsvis ett tiotal under perioden. I varje protokoll har funnits noteringar om att utbetalning skulle ske till dem som underhöll utackorderade barn. Någon gång kunde utackordering bli problem för kommunalnämndens ledamöter, som då Karolina Lomell hade mottagit barn och ”begagnat dem till bettleri”.

Antalet vuxna utackorderade är svårare att ha en uppfattning om. Dock har BISOS⁶³ siffror på *totala* antalet utackorderade som visar på 16 individer 1881 och 28 1890. Men som sagts tidigare kanske man inte helt skall lita på dessa siffror.

Kristdala var en fattig bygd, och möjligen var det detta som gjorde att ledamöterna i kommunalnämnden höll hårt i fattigkassans medel. Individer utackorderades på förhållandevis korta tider, och jag får uppfattningen att detta var i ett försök att hålla nere kostnader, att den lägstbjudande fick hand om individen. Denna kostnadsjakt tycker jag mig också se exempel på när Viktor Krantz i kommunen till slut måste komma in för gott på något hospital, och detta skulle ske till ”möjligt bästa pris”.

Beslut om utbetalning av fattigunderstöd utgjorde den största delen av ett kommunalnämndsprotokoll. Under min undersökningstid fick man understöd i form av kontanter fram till 1887, härefter bestod fattigstödet av råg, ibland också potatis samt av kontanter.

Möjligen var kommunalnämndens ledamöter något mer frikostiga med understöd till kvinnor, och här finner jag vissa likheter med de resultat Birgitta Plymoth funnit. Men trots viss frikostighet följer ledamöterna lagen, och man är bland annat noga med att förordningens ömsesidiga försörjningsplikt skall gälla antingen det är en kvinna eller man som behöver understöd. Om det exempelvis finns vuxna barn som har tillgångar är det deras uppgift att underhålla föräldern, anser nämnden.

Hjälptill-självhjälp och fostran var viktiga begrepp i arbetet inför 1918 års fattigvårdslag, säger Mikael Sjögren. Även om man inte nämner begreppen inom Kristdala kommunalnämnd är det väl dessa man haft i tankarna när man i stället för understöd ordnade arbete eller skickade en lösdrivare till arbetsinrättning. Förhoppningsvis är det fostran och inte

⁶³ Sveriges officiella statistik

straff när en man nekas understöd eftersom man ansåg att understödet skulle gå till rusdrycker, eller då en annan man inte kunde få hjälp eftersom han hade ett oanständigt uppförande.

Fattigvårdens understödstagare

I min uppsats anses individerna som beviljades understöd som fattiga, och genom att undersöka de fattigas ålder, kön, yrke och familjestruktur framträder nedan de grupper av befolkningen där de fattiga återfanns.

När man vill urskilja människor och grupper inom fattigpopulationen bör det ske på mikronivå för ett tillfredsställande resultat. Mina två noggrant undersökta områden är den stora byn Kroxhult och den lilla byn Calerum. Den sociala strukturen i byarna är i stort sett likvärdig, och de besuttna är i minoritet.

Den lilla byn skulle ställas mot den stora i undersökningen, och min hypotes var att andelen fattiga skulle vara mindre i Calerum eftersom en förmodad större social närhet skulle innebära hjälp människor emellan istället för understödsbehov. Dock har det visat sig att Calerum hade högre andel fattiga vid två mätpunkter, endast vid den sista, 1890, var andelen fattiga något lägre än i Kroxhult.

Det framkommer inte helt samstämmiga resultat vid jämförelse mellan de båda byarna. Men att den fattiga oftast kom från åldersgruppen 61 år och äldre gäller för båda byarna. Gerger har funnit samma resultat för Locknevi, hon menar att de äldre framträdde som understödstagare efter 1800-talets mitt.

I Kroxhult, genom hela undersökningsperioden, är mannen den vanligaste understödstagaren, något som jag inte har funnit inom tidigare forskning. I Calerum är det tidvis en kvinnlig dominans. Söderberg menar att änkor hade den mest ogynnsamma situationen, och jag har noterat att änkor utgjorde merparten av de kvinnliga understödstagarna. Även om männen framstår som vanliga understödstagare kan man från fattigvårdens sida ana en något större förståelse för kvinnans situation. Många av männen hade hög ålder och kan därför ses som berättigade till understöd i enlighet med fattigvårdsförordningen.

Att tillhöra inhysesgruppen har Söderberg uppfattat som mycket ofördelaktigt ur fattigdomssynpunkt, och denna grupp har flest understödstagare i Kroxhult genom hela undersökningsperioden. I Calerum överväger inhysesgruppen vid två mätpunkter.

Gerger har funnit att de ensamstående som familjetyp ökade i andra hälften av seklet. Vid min undersökning av familjestrukturen finner jag att i Kroxhult var de ensamstående i stor majoritet 1881, och familjetypen övervägde också 1890. I det lilla Calerum med endast tre understödda familjer fanns inga ensamstående, däremot två barnfamiljer. Flergenerationsfamiljen förekommer i både Calerum och Kroxhult, något som var mycket ovanligt hos Gerger.

Några stora och viktiga förändringar inom ovanstående grupper av understödstagare kunde inte noteras under tioårsperioden, antingen nu detta beror på säkerligen svåra men ganska stabila förhållanden i byarna, eller att förändringar ger sig mer tillkänna vid längre undersökningsperioder.

Har det gått att urskilja några särskilda riskfaktorer för fattigdom? Som framgår ovan förekommer inhyses individer ofta som understödstagare. En förklaring kan vara att i Kristdala socken med sina små och medelstora jordbruk, där lantbrukaren knappt kunde klara sig själv, hade han antagligen inte möjlighet att ordna arbete för de inhyses som fanns i omgivningen. Sålunda, att vara inhyses var i sig en riskfaktor för att inte kunna försörja sig och för att så småningom hamna i fattigskiktet. Och ytterligare en stor risk var naturligtvis ålderdomen.

Andelen understödda i socknen utifrån BISOS beräknas till 4,23 procent 1881 och 4,01 procent 1890. Motsvarande siffror för Kalmar län är 5,25 procent och 5,54 procent. Tanken måste väl här bli att kommunalmännen i Kristdala socken strävade efter att hålla nere fattigvårdskostnaderna. Siffrorna är inte direkt jämförbara med andelen fattiga i procent för Kroxhult och Calerum, men man kan konstatera att fattigdomen var större i de båda byarna 1890 i jämförelse med år 1881.

För att förstå fattigdomens utbredning har ytterligare en definition av fattigdom används, nämligen oförmåga att betala skatt. Det visade sig då att långt ifrån alla skattefattiga i de intensivstuderade byarna hade fattigunderstöd. Även om det inte var möjligt att urskilja de skattefattiga i hela socknen utan endast skattebefriade individer lutar skattebefrielseerna åt att Kristdala socken bör ha varit fattigare än det närliggande Locknevi socken.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Oskarshamns kommunarkiv

Kristdala, kommunalnämndens protokoll (Fattigvårdsstyrelsen) 1881-1890
Kristdala, kommunalstämmans protokoll 1881-1890

Riksarkivet

Kristdala kyrkoarkiv, husförhörslängder 1881-1890

Vadstena landsarkiv

Mantalslängder 1881 och 1890

Tryckta källor

Bonniers Folklexikon III, Stockholm, 1954

Bidrag till Sveriges officiella Statistik, Kommunernas Fattigvård och Finanser VIII, Statistiska centralbyråns underdåniga berättelse för år 1881, Stockholm, 1883

Bidrag till Sveriges officiella Statistik, Kommunernas fattigvård och finanser XVII, Statistiska centralbyråns underdåniga berättelse för år 1890, Stockholm, 1892

Litteratur

Bankeström, Sven, *Från flydda tiders Kristdala och Tunalän III: 1800-talet*, Oskarshamn, 1997

Carlsson, Carl Alexander, *Anteckningar om Kristdala socken i Tunaläns härad och Kalmar län*, Vimmerby, 1900

Elmér, Åke, m.fl., *Svensk socialpolitik*, Lund, 2000

Engberg, Elisabeth, *I fattiga omständigheter: fattigvårdens former och understödstagare i Skellefteå socken under 1800-talet*, Umeå universitet, 2005

Gerger, Christina, *Där nöden var som störst: En studie av fattigdom och fattigvård i en småländsk landsbygdssocken åren 1835-1915*, Edsbruk, 1992

Köll, Anu-Mai, *Tradition och reform i västra Södermanlands jordbruk 1810-1890: Agrar teknik i kapitalismens inledningsskede*, Stockholm, 1983

Larsson, Mats, *En svensk ekonomisk historia 1850-1985*, Stockholm, 1993

Plymoth, Birgitta, *Fostrande försörjning: Fattigvård, filantropi och genus i fabriksstaden Norrköping 1872-1914*, Stockholm, 2002

Sjö, Veine, *Historik över Åsjögle, Kroxhult och Krösås hemman*, Oskarshamn, 1979

Sjögren, Mikael, *Fattigvård och folkuppfostran: Liberal fattigvårdspolitik 1903-1918*, Stockholm, 1997

Söderberg, Johan, *Agrar fattigdom i Sydsverige under 1800-talet*, Stockholm, 1978

Kyrkotrakten i Kristdala socken: Sammanställning från PRO:s studiecirkel "Gräv där du står", Oskarshamn, 2008

Internetkälla

Ortnamnsregistret: Institutet för språk och folkminnen,
http://www2.sofi.se/SOFIU/topo1951/_cdweb/index.htm